

Når oppfatningene om hva som er de faste punktene i tilværelsen, endrer seg raskt, utløser det sterke følelser. Og åpner for nye muligheter

Når grunnen rives vekk

Jeg er ikke blant dem som har finlest avisenes børs- og finansspalter, blant annet fordi jeg ikke har forstått dem. Jeg har tenkt at det som skjer på det området, er nokså fjernt fra det som opptar meg mest og at det dessuten er mange andre som har genuin interesse for dette. Alle kan ikke interessere seg for alt.

De siste ukene i oktober og den første uken i november endret dette seg for meg. Jeg ble interessert i hva hedgefond, derivater og strukturerte finansielle produkter er, i hvordan banker egentlig tjener penger og i hvorfor renter og valutakurser endrer seg. Ikke minst har jeg forsøkt å forstå hvordan dette påvirker samfunn og enkeltpersoner. Hver morgen før frokost har jeg sjekket hva som har skjedd på børsene i Asia og Europa siste døgn – og hvordan amerikanske børsindekser som Dow Jones Industrial Average og Standard & Poor ligger an. Og hvordan den norske kronen klarer seg mot euro og amerikanske dollar. Jeg må legge til: Disse ukene tilbrakte jeg i USA.

Finanskrisen og økonomiske nedgangstider var en realitet før jeg reiste. Det var likevel noe litt teoretisk og fjernt, noe som først og fremst gjaldt dem som hadde handlet og tjent store penger i de økonomiske oppgangstidene vi nå har bak oss. Men ved ankomst USA i begynnelsen av oktober ble det raskt klart at dette angikk langt flere enn folk i finansverdenen og i konkurranseutsatte næringer – og privatpersoner som hadde tatt litt for store sjanser. Finanskrisen berørte de aller fleste jeg kjente og møtte.

Amerikanerne har innrettet sitt samfunn annerledes enn oss. For de aller fleste av dem (også de «liberale», som den nyvalgte presidenten Barack Obama) er det en æressak å klare seg selv. Jeg skal ikke gå inn på de historiske grunnene for dette («every man for himself»). Men det betyr at ansvaret for å skaffe seg en inntekt man kan leve av, helsetjenester, høyere utdanning og pensjon i hovedsak er en privatsak. Det finnes sikkerhetsnett for de aller dårligst stilte og – når det gjelder helsetjenester – for dem over 65 år. Men for de aller fleste er det å spare til pensjonisttilværelsen, til høyere utdanning for barna og sørge for å ha adekvat helseforsikring noe som er en naturlig del av planleggingen av livet. Og bidrag til pensjonssparing og helseforsikring er en viktig del av det arbeidsgiverne kan (men ikke må) tilby arbeidstakerne.

Effektene av finanskrisen ble nokså umiddelbart merkbare for den vanlige amerikaner. Pensjonspengene smuldret bort, likeså pengene som var møysommelig spart opp til barnas collegeutdanning. Den vanligste reaksjonen jeg hørte fra dem jeg snakket med – og dette var ikke spekulanter, men heller litt forsiktige personer som hadde ønsket å gjøre det trygt og sikkert for seg selv og familien – var at de ikke orket å åpne vinduskonvoluttene. De som sjekket kontoutskriftene, så at 30–40 % av de oppsparte midlene var blitt borte nærmest over natten. Ikke så farlig, kanskje, hvis man er relativt ung eller det er lenge til barna skal på college. Da kan man iallfall håpe på at markedet vil ta seg opp. Men 60-åringene som hadde sett for seg en pensjonisttilværelse om noen år og mange ungdommer som hadde kommet inn på ulike studiesteder, måtte revurdere sine planer. De fleste over 60 år innså at de ville måtte arbeide mye

lenger enn de hadde trodd, eventuelt at de aldri kunne pensjonere seg. Mange av dem som allerede var pensjonister, måtte ut i arbeid igjen. Pensjonen er avkastningen av et fond, og den avkastningen var ikke lenger til å leve av.

Virkningene på helsetjenestene og helsevesenet var mange og ulike – allerede i oktober. Før krisen var 50 millioner amerikanere uten helseforsikring. Nå blir det langt flere. Dels fordi folk mister jobben, siden det er gjennom arbeidsgiveren de fleste amerikanere har helseforsikring. Det går an å skaffe seg privat helseforsikring uten å være i jobb, men det er svært dyrt. Men også fordi både små og store arbeidsgivere så seg nødt til å redusere de såkalte «benefits», altså hva og hvem helseforsikringen omfattet. Tradisjonelt har hele familien kunnet få helseforsikring dersom en var i arbeid. Denne muligheten innskrenkes nå, også på et rikt universitet som Stanford, hvor jeg har min tilknytning. Og selv med helseforsikring er det dyrt å være syk i USA. Egenandelene er høye, det finnes ikke noe «tak» som i Norge, og man får ikke lønn hvis man er syk og borte fra jobben. Allerede i oktober tok pasientene konsekvensen av det: Færre tok ut medikamenter de hadde fått resept på. Flere avlyste planlagte inngrep. Sykehus meldte om dramatisk færre pasienter, noen vil ventelig gå konkurs.

Så kan vi selvsagt si, trygt plassert i Norge, at amerikanerne har seg selv å takke fordi de har innrettet seg som de har gjort og ikke f.eks. satset på å bygge opp en velferdsstat etter mønster av de skandinaviske. Da må vi huske at finanskrisen ikke er et resultat av måten det amerikanske samfunnet er innrettet på. Men fordi de har innrettet seg slik, merker de konsekvensene av den på en mer direkte og brutal måte. «Det ser ut til at finanskrisen er drevet frem av de store overskuddene i land som Kina, oljestatene i Gulfen, Russland og Norge. Pengene måtte finne veien et sted. De ble tatt hånd om av bankierer som hadde som eneste mål å tjene mest mulig på dem,» skrev Thorbjørn Jagland i en kronikk i Aftenposten 15. oktober 2008.

Om vi liker det eller ikke: Vi har alle levd godt på pengene som ble satt i omløp på denne måten via billige lån og ulike fikse finansielle produkter. Det har gjort det mulig å leve mer ekstravagant enn man egentlig hadde råd til. Det gjelder både privatpersoner og offentlige institusjoner. Det gjelder ikke bare dårlige betalere i USA eller griske investorer på børsene verden rundt. Noen kommuner i Nord-Norge fikk en forsmak på krisen. På Island har den kommet med full tyngde. Nå blir det færre penger i omløp, og det vil merkes. Politisk styring og prioriteringer blir ekstra viktig. Det var bl.a. dette som bidro til den voldsomme temperaturen i den amerikanske valgkampen i år og til de sterke emosjonene da Barack Obama seiret.

Charlotte Haug
redaktør